

В.В. Приймаченко

СЛІДИ АРАМЕЇЗМІВ СЕПТУАГІНТИ У ВУЛЬГАТІ

МЕТОЮ цієї роботи є дослідження залежності латинського перекладу Старого Заповіту, відомого під назвою Вульгата, від давньогрецького перекладу, Септуагінти.

Актуальність роботи полягає в тому, що дослідження арамеїзмів у Вульгаті дозволяє знайти непрямі докази того, що в тексті Септуагінти (особливо в тому, що містився в Гекзаплах Орігена, в бібліотеці Кесарії Палестинської, останньою Ієронім досить часто користувався, проживаючи в Бетлехемі) відображені сліди арамейських фрагментів *Voglage* (особливо в транслітераціях) перекладу Септуагінти. В цілому ж вплив найдавнішого грецького перекладу біблійних текстів на Вульгату досі є маловивченою темою в біблеїстиці.

Своєрідній транслітерації давньоєврейських (або арамейських) слів у перекладі Ієроніма (котра відрізняється від транслітерацій у давньогрецьких перекладах, представлених в Орігенових Гекзаплах) присвячені праці німецького біблеїста К. Зігфріда [Siegfried 1884], британського філолога Дж. Барра [Barr 1967], ізраїльського семітолога Р. Леві [Loewe 1949], американського дослідника А. Шпербера [Sperber 1937/8], проте в цих працях не розглядається можливість впливу Септуагінти на Вульгату і не йдеться про можливість дослідити арамейське джерело для давньогрецького тексту.

Сама назва перекладу Ієроніма в ранньому Середньовіччі засвідчена в кількох варіантах: *nostra translatio* (лат. – наш переклад), *nostra usitata editio* (лат. – наше звичайне видання) або *ea translatio qua nostrae ecclesiae passim utuntur* (лат. – це переклад, котрий наша церква всюди використовує); назва ж Вульгата (лат. загальний) присвоєна лише на Тридентському соборі (1546 р.), а саме *Biblia Sacra Vulgatae Editionis* (лат. – Свята Біблія, загальне видання) [Rebenich 2002, 168]. Хоча латиною

в XVI ст. вже ніхто, крім теологів-схоластів, не спілкувався, однак цей переклад відтоді став офіційним.

Після свого поселення в Бетлехемі (Віфлеємі), судячи зі слів самого Ієроніма, він узявся за перегляд книги Псалмів, зв'язуючи старолатинський переклад з текстом Гекзаплів [Rebenich 2002, 52]. Британський дослідник Ребеніч (S. Rebenich) у своїй праці наводить повний перелік посилань на твори Ієроніма, в яких він сам свідчить про той порядок зроблених ним ревізій і перекладів і про те, як він поступово прийшов до розуміння того, що переклад Старого Заповіту потрібно робити з давньоєврейського оригіналу, а не із Септуагінти, як це робили його попередники (анонімні автори, переклади яких відомі під назвою *Vetus Latina*)¹.

Повний переклад, відомий нам під назвою Вульгата, здійснений з масоретського тексту Ієронімом Стридонським протягом 390–405 рр. Так званий «Римський Псалтир» він переклав у 384 р., перебуваючи у Віфлеємі в період між 386 і 391 рр. і маючи доступ до Гекзаплів Орігена. У Кесарії Палестинській Ієронім здійснює більш ретельний переклад, відомий під назвою «Галіканський Псалтир», але все ж найбільшим досягненням Ієроніма став третій варіант т.зв. «Єврейський Псалтир», перекладений (у Віфлеємі). Останній був зроблений безпосередньо з єврейської мови. Переглянута версія Книги Псалмів була присвячена ним його друзям – аристократам Павлі та Евстохію, котрі профінансували його навчання давньоєврейської мови і проживання в Бетлехемі. Врешті-решт приблизно 392 р. Ієронім заявив про повний переклад Псалмів з давньоєврейської мови².

Поступова зміна в поглядах Ієроніма відобразилася і на його перекладах після перегляду Книги Псалмів, у період 386–391 рр. така ж сама робота була проведена над книгою Іова, деякі непрямі свідчення

самого Ієроніма вказують на те, що він опрацював таким чином весь канон Септуагінти (ця праця Ієроніма не збереглась до наших часів), але, як визнає британський дослідник його творчості, ця робота, найвірогідніше, залишилася незакінченою [Rebenich 2002, 52], тому що близько 390 р. Ієронім дійшов висновку, що давньоєврейський текст є важливішим за будь-який переклад, включаючи Септуагінту, і починає новий переклад Старого Заповіту, хоча й озираючись на канон Септуагінти і на те, як перекладалися складні слова, і на деякі транслітерації власних імен, топонімів і т.ін.

Ієронім стверджує, що він закінчив повний переклад Старого Заповіту з єврейського тексту приблизно 405 р.³ До 392–393 рр. вже були завершені переклади Книги Псалмів, Пророки, Книги Самуїла, Царів, Йов, а всі інші книги єврейського канону та апокрифи Юдіф і Товіт перекладалися протягом наступних дванадцяти років [Rebenich 2002, 53].

Під час роботи над перекладом давньоєврейських текстів латиною, характерною рисою для Ієроніма було використання грецьких назв віршованих розмірів для давньоєврейської поезії. Так, у прологах до деяких книг Старого Заповіту власного перекладу Ієронім пише: «Що може бути приємніше, ніж Псалми? Вони подібні до нашого Флакка і грека Піндара, то течуть ямбом, то говорять алкейським віршем, то величним віршем сапфічним, то гордо йдуть напівстопним. Що прекрасніше за Повторення Закону і пісень Ісаї? Що величніше за Соломона, що досконаліше за Йова? Все це в єврейському оригіналі плавно ллється гекзаметром і пентаметром). У пролозі до книги Йова він пише: «...книга написана *гекзаметром*, що поєднується з *дактилем* і *спондесом*, а також з іншими розмірами через особливості мови, відрізняється кількістю складів, але не їхньою довжиною... у євреїв на кшталт нашого Флакка або Піндара, Алкея і Сапфо. Псалми, і Плач Єремії, і всі Пісні викладені віршованим розміром» (в сучасній біблеїстиці це спростовано, оскільки в єврейській поезії в основу віршування покладені інші принципи – смислового паралелізму). Ця любов Ієроніма до класичної поезії, можливо, сприяла тому, щоб частіше звертати свій новий переклад з давньогрецьким.

Спіраючись на дослідження Ієронімової Вульгати таких вчених, як Е. Тов (E. Tov),

ми повинні усвідомлювати те, що цей переклад робився виключно з масоретського тексту. Метою ж нашого дослідження є виявити вплив тексту LXX на переклад Ієроніма Стридонського. Проте згідно з дослідженнями М. Крауса [Kraus 2003] в старолатинському перекладі (Vetus Latina – перші переклади Септуагінти на латину датуються II–III ст.н.е.), що зроблений з грецького тексту, містяться гебраїзми, які не представлені в Септуагінті. Г.Б. Світ у своїй монографії, присвяченій Септуагінті, дає лише опис африканської та європейської редакцій старолатинського перекладу, не звертаючи уваги на гебраїзми в цьому тексті [Swete 1914, 88–104].

Таким чином, відсутність саме цих гебраїзмів у Вульгаті є непрямим свідченням того, що при підготовці Вульгати Ієронім Стридонський орієнтувався не на старий латинський переклад Біблії, котрий, по суті, є перекладом з перекладу, а на Септуагінту, на найдавніший переклад Біблії. Він вчинив так в першу чергу тому, що Септуагінта вже була загальноприйнятим для християнської Церкви текстом Старого Заповіту.

У своєму перекладі Старого Заповіту з давньоєврейської мови Ієронім досить часто транслітерує іменники із закінченнями множини арамейської мови та з артиклем (א-,) такі як: **seraphin, cherubin, theraphin, sabbata, pascha** (останнє слово вживається менше, частіше зустрічається **phase**, що відповідає євр. оригіналу). Виявлені таким чином арамеїзми Вульгати (які не підтверджені масоретською традицією) є непрямим доказом того, що транслітерації арамейських слів, які містяться у Септуагінті, і походять від її Vorlage. Оскільки автор латинського перекладу Евсевій Софроній Ієронім (329–420) відомий своєю точністю (котра іноді межує з буквалізмом) при перекладі священних текстів, то, без сумніву, в транслітераціях власних імен він дотримувався тексту оригіналу.

Ієронім був свідомий того, що робить переклад з давньоєврейської мови, а не з арамейської (у передмовах до Книг Товіта і пророка Даниїла він пише, що витратив чимало часу, щоб вивчити халдейську мову, для того щоб перекласти ці книги латиною, там само він пояснює, що і в книзі Ездри є фрагменти і одна перикопа у книзі пророка Єремії, які записані єврейськими літерами,

але халдейською (тобто арамейською) мовою). Слід зазначити, що він так само добре володів арамейською, гебрейською і давньогрецькою мовами, як латиною, отже, міг відрізнити арамеїзми в давньоєврейському тексті, проте він цього не робить.

Ще в I ст. до н.е. Марк Тулій Ціцерон звертав увагу на некоректність буквального перекладу будь-якого тексту, з цією тезою погоджується сучасна дослідниця З.Д. Львовська, котра наголошує: «Принцип перекладу, проголошений Ціцероном, котрий перекладав греків латиною, навряд чи викличе заперечення у сучасних перекладачів. На його думку, перекладати потрібно не слова, а думки, не букву, а смисл, відповідно до умов духу своєї мови» [Львовская 1985, 6]. Марк Тулій Ціцерон був найулюбленишим римським оратором Ієроніма, так що навіть його сучасники дошкуляли йому: «Ти, Ієроніме, не християнин, а ціцероніанин», через те що він часто цитував цього автора. Немає причин сумніватися в тому, що Ієронім знав про принципи перекладацької роботи, проголошені класиком. Проте в 57-му листі до Паммахія (датованому відповідно 395 р., у цей час він працював над Вульгатою) Ієронім пише, як потрібно перекладати тексти латиною: «.. якщо це художній текст, то потрібно перекладати *sensum de senso* (лат. від значення до значення), сакральні (і юридичні) ж тексти слід перекладати *verbum e verbo* (слово в слово), тому що у священних текстах самий порядок слів вже є таїною». Якщо Ієронім дотримувався таких правил перекладу біблійних текстів, тоді варто було б сподіватись, що він їх дотримувався і в транслітераціях гебрейських і арамейських слів у Вульгаті, але з чого він транслітерував власні імена, географічні назви з єврейського чи грецького тексту, буде видно з нижченаведених прикладів. Проте одразу ж після оприлюднення тексту Вульгати на нього посипалися звинувачення в тому, що він нібито зробив неправильний переклад і викривив текст Біблії. Головна причина звинувачень, спрямованих проти Ієроніма, полягала в тому, що Вульгата відрізняється від старолатинського перекладу. Правильніше було б сказати, від усіх перекладів *Vetus Latina*, адже в ті часи, за словами Августина Іппонського (430 р.), кожен, хто ледь-ледь розумівся на давньогрецькій і латині, вважав себе спроможним зробити свій власний переклад однієї або кількох книг

Старого чи Нового Заповіту латиною, тому цих перекладів існувало безліч. Вірогідно, жоден з тих перекладів не задовольняв читачів, тому, власне, і виникла потреба у новому перекладі Біблії.

Можливо припустити, що слова, котрі були всім відомі з перекладу *Vetus Latina*, які викликали бурю несприйняття, – це, власне, назви ангельських чинів, тому Ієронім транслітерує їх так само, як у більшості прикладів у Септуагінті. Оскільки він повинен був шукати авторитетне джерело, на яке міг спиратися в полеміці зі своїми опонентами, таким авторитетом, без сумніву, на той час була Септуагінта. Хоча Августин та інші відомі діячі церкви звертали увагу й на інші деталі, наприклад чому пророк Іона сидить під пальмою, а не під виноградом і т.ін. Та все ж переклад Ієроніма завоював своїх прихильників, і з часом всі його критики замовкли.

Доказом того, що Ієронім при перекладі з давньоєврейської постійно користувався Септуагінтою, є такий уривок з Вульгати:

LXX Genesis 1:2

ἡ δὲ γῆ ἦν ἄορατος καὶ ἀκατασκεύαστος καὶ σκοτός ἐπάνω τῆς ἀβύσσου καὶ πνεῦμα θεοῦ ἐπέφερετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος

WTT Genesis 1:2

וְהָאָרֶץ הָיְתָה תוֹהוּ וָבֹהוּ וְהַשָּׁמַיִם עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמַּיִם:

VUL Genesis 1:2

terra autem erat inanis et vacua et tenebrae super faciem abyssi et spiritus Dei ferebatur super aquas.

Якщо у тексті траплялись незрозумілі слова, такі як (תְהוֹם), значення котрих не змогли йому пояснити навіть вчені рабини, до яких він часто звертався по допомогу, Ієронім у таких випадках просто калькував грецьке слово ἀβύσσος (гр. – безодня), тому що так перекладено у Септуагінті в кн. Бут. 1:2, ось чому у Вульгаті з'явилося слово *abyssus* (лат. – безодня). Це слово (*abyssus*) є запозиченням з грецької мови до латини [Дворецкий 1976, 19; Valpy 1828, 3].

Наступний приклад показує, як назву країни Куш у масоретському тексті у Вульгаті передано як Ефіопія, що у свою чергу повторює транслітерацію Септуагінти:

LXX Isaiah 18:1

οὐαὶ γῆς πλοίων πτέρυγες ἐπέκεινα ποταμῶν Αἰθιοπίας

WTT Isaiah 18:1

הוֹי אֶרֶץ צִלְצֵל כַּנְנָאִים אֲשֶׁר מֵעַבְר לְנַהַר־כּוּשׁ:

VUL Isaiah 18:1

vae terrae cymbalo alarum quae est trans flumina Aethiopiae.

При передачі власного імені Салпаад Ієронім поєднує форми з Септуагінти і масоретського тексту.

LXX 1 Chronicles 7:15

καὶ Μαχὶρ ἔλαβεν γυναῖκα τῷ Αμφιν καὶ Μαμφιν καὶ ὄνομα ἀδελφῆς αὐτοῦ Μωχα καὶ ὄνομα τῷ δευτέρῳ Σαλπααδ καὶ ἐγεννήθησαν τῷ Σαλπααδ θυγατέρες

WTT 1 Chronicles 7:15

וּמְכִיר לָקַח אִשָּׁה לְחָפִים וְלִשְׁפִים וְשֵׁם אַחָתוֹ מַעֲכָה וְשֵׁם הַשְּׁנִי צִלְפָּחַד וְהַיְהִינָה לְצִלְפָּחַד בָּנוֹת:

VUL 1 Chronicles 7:15

Machir autem accepit uxores filiis suis Happhim et Sepham et habuit sororem nomine Maacha nomen autem secundi Salphaad nataeque sunt Salphaad filiae.

Цей уривок – ще один доказ залежності Вульгати від Септуагінти. Замість географічної назви Куш в масоретському тексті Ієронім використовував грецьку транслітерацію Ефіопія. Хоча в наступному прикладі видно, що Ієронім перекладає назву «ефіопи», хоча в Септуагінті стоїть слово «перси», намагаючись таким чином не змінювати текст, який він перекладає. Старолатинський переклад у цьому випадку є калькою із Септуагінти.

LXX Ezekiel 30:5

Πέρσαι καὶ Κρήτες καὶ Λυδοὶ καὶ Λίβυες καὶ πάντες οἱ ἐπίμικτοι καὶ τῶν υἱῶν τῆς διαθήκης μου μαχαίρα πεσοῦνται ἐν αὐτῇ

WTT Ezekiel 30:5

כּוּשׁ וְפָרֶס וְלֹדִי וְכָל־הָעַרְב וְכּוּב וּבְנֵי אֶרֶץ הַבְּרִית אִתָּם בְּחָרֶב יַפְלוּ: פ

VUL Ezekiel 30:5

Aethiopia et Lybia et Lydii et omne reliquum vulgus et Chub et filii terrae foederis cum eis gladio cadent

Vetus Latina Tycon.4 (Burkitt, 1894) Persae et Cretes et Lydii et Lybies et omnes commixticii, et filii testamenti mei gladio cadent in cum ipsis.

Проте наступний приклад говорить про те, що Ієронім у деяких випадках надавав перевагу перекладу Септуагінти, хоча він це слово вже транслітерував як Ефіопія.

LXX Psalm 7:1

ψαλμὸς τῷ Δαυιδ ὃν ἤσεν τῷ κυρίῳ ὑπὲρ τῶν λόγων Χουσι υἱοῦ Ιεμενι

WTT Psalm 7:1

שִׁירֹן לְדָוִד אֲשֶׁר־שָׁר לַיהוָה עַל־דְּבַר־כּוּשׁ בְּיָמֵינוּ:

VUL Psalm 7:1

psalmus David quem cantavit Domino pro verbis Chusi filii Iemini Vetus Latina Cod. Veron. (Bianchini, 1740) Psalmus ipsi David, quem cantavit Domino pro verbis Cusi filii Jemini Psalt.Tironianum (Lehmann, 1885) ... Chusi filii Iemini Psalt Moz. (Migne, 1850) ... verbis Cusi filii gemini

У деяких складних випадках Ієронім при транслітерації географічних назв поєднує масоретський текст із транслітерацією Септуагінти.

LXX Jeremiah 48:17

καὶ ὥχοντο καὶ ἐκάθισαν ἐν Γαβρωθ-χάμααμ τὴν πρὸς Βηθλεεμ τοῦ πορευθῆναι εἰσελθεῖν εἰς Αἴγυπτον

WTT Jeremiah 41:17

וַיָּלְכוּ וַיִּשְׁבּוּ בְּנִירוֹת (כְּמוֹתָם) [כְּמוֹתָם] אֲשֶׁר־אֶצֶל בֵּית לָחֶם לְלֶכֶת לְבוֹא מִצְרָיִם:

VUL Jeremiah 41:17

et abierunt et sederunt peregrinantes in Chamaam quae est iuxta Bethleem ut pergerent et introirent Aegyptum. Vetus Latina Cod.Wirc. (Ranke, 1871) et abierunt in chabercila in terra quae est a bethlem...

Нижче наведені приклади однакових транслітерацій арамеїзмів у Вульгати і Септуагінти в порівнянні з масоретським текстом.

LXX **Isaiah 6:2**

καὶ σεραφιν εἰστήκεισαν κύκλω αὐτοῦ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ καὶ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ καὶ ταῖς μὲν δυσὶν κατεκάλυπτον τὸ πρόσωπον καὶ ταῖς δυσὶν κατεκάλυπτον τοὺς πόδας καὶ ταῖς δυσὶν ἐπέταντο

VUL **Isaiah 6:2**

seraphin stabant super illud sex alae uni et sex alae alteri duabus velabant faciem eius et duabus velabant pedes eius et duabus volabant.

Isaiah 6:2

שְׂרָפִים עֹמְרִים מִמַּעַל לוֹ שֵׁשׁ כַּנְפִּים שֵׁשׁ כַּנְפִּים לְאֶחָד בְּשֵׁתַיִם יְכֶסֶה פָּנָיו וּבְשֵׁתַיִם יְכֶסֶה רַגְלָיו וּבְשֵׁתַיִם יְעוֹפֶף:

LXX **Isaiah 6:6**

καὶ ἀπεστάλη πρὸς με ἓν τῶν σεραφιν καὶ ἐν τῇ χειρὶ εἶχεν ἄνθρακα ὃν τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου

VUL **Isaiah 6:6**

et volavit ad me unus de seraphin et in manu eius calculus quem forcipe tulerat de altari.

Isaiah 6:6

וַיַּעַף אֵלַי אֶחָד מִן־הַשְּׂרָפִים וּבְיָדוֹ רֶצֶף בְּמַלְקָחִים לָקַח מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ:

LXX **2 Samuel 6:2**

καὶ ἀνέστη καὶ ἐπορεύθη Δαυιδ καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὁ μετ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχόντων Ἰουδα ἐν ἀναβάσει τοῦ ἀναγαγεῖν ἐκεῖθεν τὴν κιβωτὸν τοῦ θεοῦ ἕφ' ἣν ἐπεκλήθη τὸ ὄνομα κυρίου τῶν δυνάμεων καθημένου ἐπὶ τῶν Χερουβιν ἐπ' αὐτῆς

VUL **2 Samuel 6:2**

surrexitque et abiit et universus populus qui erat cum eo de viris Iuda ut adducerent arcam Dei super quam invocatum est nomen Domini exercituum sedentis in cherubin super eam.

Vetus Latina (Itala **2 Samuel 6:2**)

Surrexit itaque et abiit, et universus populus qui erat cum eo de viris Iuda, ut adducerent arcam Dei super qua invocatum est nomen Domini exercituum, sedente cherubin super eam.

WTT **2 Samuel 6:2**

וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ דָּוִד וְכָל־הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ מִבְּעַלְיֵי יְהוָה לְהַעֲלוֹת מִשָּׁם אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר־נִקְרָא שֵׁם שָׁם יְהוָה צְבָאוֹת יֹשֵׁב הַכְּרֻבִים עָלָיו:

LXX **1 Kings 6:23**

καὶ ἐποίησεν ἐν τῷ δαβιρ δύο χερουβιν δέκα πῆχεων μέγεθος ἐσταθμωμένον

TAR **1 Kings 6:23**

וַעֲבַד כְּבִית כְּפֹרֵי תְרִין כְּרוּבִין דְּאִשֵּׁי זֵיתָא עֶסֶר אַמִּין רֹמְיָה:

WTT **1 Kings 6:23**

וַיַּעַשׂ בְּדַבְרֵי שְׁנֵי כְרוּבִים עֲצֵי־שֵׁמֶן עֶשֶׂר אַמּוֹת קוֹמָתוֹ:

VUL **1 Kings 6:23**

et fecit in oraculo duo cherubin de lignis olivarum decem cubitorum altitudinis

Vetus Latina (Itala Cod. Leg. (Vercellone, V.L.II. 1864) **1 Kings 6:23**)

duos cherubim ex lignis cypressinis...

Останній приклад вказує на деякі гебраїзми у старолатинському перекладі. Однією з причин появи таких та інших гебраїзмів Е. Тов (E. Tov) вважає той факт, що перекладачі Vetus Latina коригували свої тексти безпосередньо за давньоєврейськими джерелами; а можливо, гебраїзми у старолатинському перекладі з'явилися завдяки усному цитуванню цього тексту в синагогальній службі, особливо такий вплив був поширений у Північній Африці, такі читання також могли походити із втрачених грецьких рукописів або з переглянутих версій Vetus Latina [Тов 2000, 133]. На мій погляд, не підлягає сумніву той факт, що Ієронім усвідомлював таку варіативність рукописів Vetus Latina.

Згідно з порівняльними дослідженнями Емануїла Това (E. Tov) латинський переклад Біблії, відомий під назвою Вульгата, є просто-таки буквальним перекладом масоретського тексту Старого Заповіту [Тов 2000, 303–321]. Думка самого Ієроніма щодо старолатинського перекладу досить-таки влучно висловлена в пролозі до книги Ісуса Навина: «...у латинян зараз стільки ж видань, скільки і списків, і кожен, як і де йому заманеться, додає або викидає з нього щось, а те, що суперечить, не може бути істинним». З такою оцінкою Vetus Latina навряд чи він користувався ним при роботі над новим перекладом.

Наступні приклади вказують на однакову транслітерацію в Септуагінті і Вульгаті арамейських закінчень множини (-in) і характерний для арамейської мови постпозитивний артикль (x-) у словах **pascha i sabbata**.

LXX **Judges 17:5**

καὶ ὁ οἶκος Μιχαία αὐτῷ οἶκος θεοῦ καὶ ἐποίησεν εφωδὸν καὶ θαραφιν καὶ ἐπλήρωσεν τὴν χεῖρα ἀπὸ ἐνὸς υἱῶν αὐτοῦ καὶ ἐγένετο αὐτῷ εἰς ἱερέα

Vulgate **Judges 17:5**

qui aediculam quoque in ea Deo separavit et fecit ephod ac therafin id est vestem sacerdotalem et idola implevitque unius filiorum suorum manum et factus est ei sacerdos.

WTT **Judges 17:5**

וַיַּהֲשִׁי מִיכָה לְדָוִד בֵּית אֱלֹהִים וַיַּעַשׂ אֶפֶד וְתַרְפִּים וַיִּמְלֵא אֶחָד מִבְּנָיו וַיְהִי לֵוִי לְכֹהֵן׃

LXX **Ezra 6:19**

καὶ ἐποίησαν οἱ υἱοὶ τῆς ἀποικεσίας τὸ πασχα τῆ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ τοῦ μηνὸς τοῦ πρώτου

Vulgate **Ezra 6:19**

fecerunt autem filii transmigrationis pascha quartadecima die mensis primi.

WTT **Ezra 6:19**

וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי-הַגּוֹלָה אֶת-הַפֶּסַח בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן׃

LXX **Leviticus 19:3**

ἕκαστος πατέρα αὐτοῦ καὶ μητέρα αὐτοῦ φοβείσθω καὶ τὰ σάββατά μου φυλάξεσθε ἐγὼ κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν

Vulgate **Leviticus 19:3**

unusquisque matrem et patrem suum timeat sabbata mea custodite ego Dominus Deus vester

WTT **Leviticus 19:3**

אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֶת-שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם׃

LXX **Numbers 9:6**

καὶ παρεγένοντο οἱ ἄνδρες οἱ ἦσαν ἀκάθαρτοι ἐπὶ ψυχῇ ἀνθρώπου καὶ οὐκ ἠδύναντο ποιῆσαι τὸ πασχα ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ καὶ προσήλθον ἐναντίον Μωϋσῆ καὶ Ααρων ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ

WTT **Numbers 9:6**

וַיָּהִי אֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ טְמֵאִים לְנֶפֶשׁ אִלִּים וְלֹא-יָכְלוּ לַעֲשׂוֹת-הַפֶּסַח בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּקְרְבוּ לְפָנַי מֹשֶׁה וְלְפָנַי אַהֲרֹן בַּיּוֹם הַהוּא׃

VUL **Numbers 9:6**

ecce autem quidam inmundi super animam hominis qui non poterant facere pascha in die illo accedentes ad Mosen et Aaron.

Vetus Latina (Itala Cod. Lugd. (Robert 1881))

Numbers 9:6

Et uenerunt homines qui erant inmundi in anim hominis, et non poterant facere pascha in die illo.

LXX **Ezra 6:20**

ὅτι ἐκαθαρίσθησαν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ Λευῖται ἕως εἰς πάντες καθαρὸν καὶ ἔσφαξαν τὸ πασχα τοῖς πᾶσιν υἱοῖς τῆς ἀποικεσίας καὶ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῶν τοῖς ἱερεῦσιν καὶ ἑαυτοῖς

WTT **Ezra 6:20**

כִּי הִטְהָרוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם כְּאֶחָד כֻּלָּם טְהוֹרִים וַיִּשְׁחָטוּ הַפֶּסַח לְכָל-בְּנֵי הַגּוֹלָה וְלְאֶחְיֵיהֶם הַכֹּהֲנִים וְלָהֶם׃

VUL **Ezra 6:20**

purificati enim fuerant sacerdotes et Levitae quasi unus omnes mundi ad immolandum pascha universis filiis transmigrationis et fratribus suis sacerdotibus et sibi.

Інші 49 випадків, де слово הִטְהָרַת транслітерується як כִּי טְהָרָו, вказують на транслітерацію з давньоєврейського тексту, незважаючи на те що в Септуагінті стоїть πασχα.

LXX **Exodus 12:11**

οὕτως δὲ φάγεσθε αὐτὸ αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιεζωσμέναι καὶ τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ὑμῶν καὶ αἱ βακτηρίαι ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν καὶ ἔδεσθε αὐτὸ μετὰ σπουδῆς πασχα ἐστὶν κυρίῳ

WTT **Exodus 12:11**

וְכֹכָה תֹאכְלוּ אֹתוֹ מִתְנַיְכֶם חֲנָרִים נְעֻלֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמַקְלָכֶם בְּיָדְכֶם וְאֶכְלַתֶּם אֹתוֹ בְּחִפְזוֹן פֶּסַח הוּא לַיהוָה׃

VUL **Exodus 12:11**

sic autem comedetis illum renes vestros accingetis calciamenta habebitis in pedibus tenentes baculos in manibus et comedetis festinantes est enim phase id est transitus Domini.

Усі наведені приклади арамеїзмів у Вульгаті, вірогідно, опосередковано відображають «арамеїзоване» Vorlage Септуагінти. Ієронім, очевидно, не завжди дотримується масоретського (або протомасоретського) тексту в

транслітераціях, але і не завжди орієнтується на Септуагінту, проте це вже є питанням окремого дослідження тексту самої Вульгати. Головний висновок, котрий напрашується з цього дослідження: переклад Ієроніма зале-

жить від Септуагінти і, таким чином, надає непрямі свідчення про Vorlage Септуагінти. Всебічне дослідження цього питання дає можливість у майбутньому простежити першоджерела походження Септуагінти.

¹ Hier. *Comm. in Tit.* 3.9 (PL 26, 630); Hier. *Comm. Ps.* 1.4 (CCL 72, p. 180); Hier. *vir.ill.* 3; 75; 113, Hier. *Apol.* 3.12 (CCL 79, p. 84).

² Hier. *Vulg. Ps (G).* prol.

³ Hier. *Vulg. Ios.* prol.

⁴ Цицерон, Марк Тулій. Избранные сочинения. М., 1975, с. 271, 280, 300–303.

ЛІТЕРАТУРА

- Дворецкий И.Х. **Латинско-русский словарь**. Москва, 1976.
- Корсунский И.Н. **Перевод LXX. Его значение в истории языка и словесности**. Сергиев Посад, 1897.
- Львовская З.Д. **Теоретические проблемы перевода**. Москва, 1985.
- Мецгер Б.М. **Ранние переводы Нового Завета: Пер. с англ.** Москва, 2000.
- Тов Э. **Текстология Ветхого Завета: Пер. с англ.** Москва, 2000.
- Aejmelaeus A. What Can We Know about the Hebrew Vorlage of the Septuagint // **Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft**. 1987. № 99.
- An Etymological Dictionary of the Latin Language**. Edited by F. E. J. Valpy. London, 1828.
- Barr J.St. Jerome and the Sounds of Hebrew // **Journal of Semitic Studies**. 1967. Vol. 12, № 1.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia** / Ed. R. Kittel. Stuttgart, 1997.
- Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem** / Ed. R. Weber (2d ed.; Stuttgart), 1975.
- Cook J. Were the Persons Responsible for the Septuagint Translators and/or Scribes and/or Editors? // **Journal of Northwest Semitic Languages**. 1995. № 21 (2).
- Cooper C. M. Jerome's "Hebrew Psalter" and the New Latin Version // **Journal of Biblical Literature**, 1950. Vol. 69, № 3.
- Davila J.R. How Can We Tell if a Greek Apocryphon or Pseudepigraphon Has Been Translated From Hebrew or Aramaic? // **Journal for the Study of the Pseudepigrapha**. 2005. Vol. 15, № 1.
- Haelewyck J.C. The Relevance of the Old Latin Version for the Septuagint, with Special Emphasis on the Book of Esther // **Journal of Theological Studies**. 2006. Vol. 57, № 2.
- Hayward R. Saint Jerome and the Aramaic Targumim // **Journal of Semitic Studies**. 1987. Vol. 32, № 1.
- Kraus M. Hebraisms in the Old Latin Version of the Bible // **Vetus Testamentum**. 2003. Vol. LIII, № 4.
- Loewe R. Jerome's Rendering of עולם // **Hebrew Union College Annual**. 1949. № 22.
- Rebenich S. Jerome. Routledge. London, 2002.
- Rebenich S. Jerome: The «Vir Trilinguis» and the «Hebraica Veritas» // **Vigiliae Christianae**, 1993. Vol. 47, No. 1.
- Sarna N.M. Biblical Literature: Hebrew Scriptures // **Encyclopedia of Religions**. Gale-Thomson. 2-nd ed. N.Y. – London, 2005. Vol. 2.
- Septuaginta** / Ed. by A. Rahlfs. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart, 1979.
- Siegfried C. Die Aussprache des Hebräischen bei Hieronymus // **Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft**, 1884. № 4.
- Sperber A. Hebrew Based on Greek and Latin Transliterations // **Hebrew Union College Annual**, 1937/8, 12/3.
- Swete H.B. **Introduction to the Old Testament in Greek**. Cambridge, 1914.
- Trebolle B.J. **The Jewish Bible and the Christian Bible**: Translated from the Spanish by W.G.E. Watson. Leiden, 1998.
- Vetus Latina**. Die Reste der Altlateinischen Bibel nach Petrus Sabatier neu gesammelt und herausgegeben von der Erzabtei Beuron, 1950.